

УДК: 130.3:165.74

Юрген ГАБЕРМАС**ДО РЕКОНСТРУКЦІЇ ІСТОРИЧНОГО МАТЕРІАЛІЗМУ¹**

Робота всесвітньо відомого німецького філософа Юргена Габермаса присвячена аналізу марксистської соціальної теорії та загалом потенціалу еволюціоністської концепції суспільства. Охоплено широкий спектр сюжетів: від ролі філософії у марксизмі та раціональних й етичних підвалин ідентичності до компаративістики соціальних теорій та проблеми легітимації. Ю. Габермас не лише критично переосмислює марксистську концепцію, а й вибудовує послідовну теоретичну альтернативу їй. Сила книги полягає також у тому, що ключові проблеми соціальної теорії розглядаються не в абстрактній площині, а в контексті сучасних, гостро актуальних соціально-політичних викликів. Як-от природа нинішніх суспільних криз, колізії легітимації сучасної держави, моральність влади, ефект інновацій тощо. Дана робота стала не лише одним із класичних зразків аналізу марксизму, а й визнаним вагомим внеском у сучасну соціальну теорію.

Ключові слова: Габермас, реконструкція історичного матеріалізму, соціальна теорія, легітимація, криза, пізній капіталізм.

IV ЛЕГІТИМАЦІЯ²

10. Що означає сьогодні «криза»? Проблеми легітимації в пізньому капіталізмі

Ця доповідь зроблена на запрошення Інституту ім. Гете в Римі й містить тези, що були докладніше представлені у виданій мною в 1973 р. книжці з однойменною назвою (уперше опубліковані в журналі Merkur, вип. 17, травень 1973 р.).

Той, хто застосовує вислів «пізній капіталізм», імпліцитно висуває тезу, що й у державно врегульованому капіталізмі суспільний розвиток

¹ © В. М. Куплін, переклад з німецької мови, 2014;

© Український філософський фонд.

² Початок і продовження публікації див. Філософія і світу. Philosophy of Education. 2014. №2 (15); 2015. №1 (16); 2015. №2 (17); 2016. №1 (18).

також відбувається «суперечливо» або кризово. Тому я хотів би пояснити спочатку поняття «криза».

Донауково поняття кризи добре знайоме нам із медичної сфери. При цьому ми маємо на увазі певну фазу процесу хвороби, у якій вирішується, чи достатньо власних сил має організм для одужання. Критичний процес, хвороба, здається тут чимось об'єктивним. Інфекційне захворювання, наприклад, спричинене зовнішніми впливами на організм; і відхилення хворого організму від його належного стану, нормального стану здорового, може спостерігатися і, у крайньому разі, вимірюватися за допомогою індикаторів. При цьому свідомість пацієнта не відіграє ніякої ролі; як *пацієнт* почуває себе і як він переживає свою хворобу, є, у будь-якому разі, симптомом розвитку події, на який сам він навряд чи може впливати. Проте в разі, якщо йдеться про медичний факт життя або смерті, ми не говорили б про кризу, якби пацієнт не був би втягнутий у цей процес з усією його суб'єктивністю. Кризу не можна подолати внутрішнім спостереженням того, що її спричиняє: пацієнт довідується про своє безсилля лише на тлі об'єктивності хвороби, коли він стає приреченим на пасивність суб'єктом, якого, іноді за повного володіння власними силами, позбавляють можливості бути суб'єктом.

З кризами ми пов'язуємо уявлення про об'єктивну силу, яка позбавляє суб'єкта деякої частки автономії, яку він зазвичай має. Якщо ми розуміємо певний процес як кризу, ми надаємо йому нормативного підтексту: подолання кризи приносить суб'єкту, що зазнав її, визволення.

Це стане зрозумілішим, якщо ми перейдемо від медичного до драматургічного поняття кризи. У класичній естетиці від Арістотеля до Гегеля криза передбачає поворотний пункт у доленосному процесі, який, за всієї його об'єктивності, не з'являється просто зовні. Суперечність, яка виявляється в катастрофічному загостренні конфлікту між вчинками, закладена в структурі системи дії й у системах особистості самих героїв. Доля збувається у знятті запони із суперечливих норм, об які розбивається ідентичність учасників, якщо самі вони не спроможні мобілізувати сили повернути собі свободу; адже ці норми руйнують міфічну силу долі.

Розроблене в класичній трагедії поняття кризи має відповідність у понятті історичного одужання людства від кризи через спокутний подвиг Христа. Через філософію історії XVIII століття ця розумова фігура проникає в еволюціоністські теорії суспільства XIX століття. Так, наприклад, Маркс був першим, хто розробив соціально-наукове поняття системної кризи. На цьому тлі ми говоримо сьогодні про соціальні або економічні кризи. Якщо йдеться, наприклад, про Велику економічну кризу початку тридцятих років [XX століття], Марксові конотації не залишаються не почутими.

Оскільки капіталістичні суспільства здатні відносно стабільно розвивати технічні продуктивні сили, економічною кризою Маркс називає приклад *кризового процесу економічного зростання*. Накопичення капіталу пов'язане з присвоєнням додаткової вартості; це означає, що економічне зростання регулюється певним механізмом, який водночас як засновує владні відношення, так і приховує їх. Тому зразок підвищення комплексності суперечливий у тому розумінні, що економічна система на кожному новому шаблі розв'язання проблеми породжує нові й дедалі більші проблеми. Накопичення сукупного капіталу здійснюється шляхом періодичного знецінення (девальвації) складових частин капіталу: цією формою руху є економічний цикл або *Krisenzyklus*¹, який Маркс міг спостерігати свого часу. Через теорію вартості він намагався пояснити класичний тип кризи за допомогою закону тенденційного зниження норми прибутку. На цьому я хотів би зупинитися, оскільки маю таке запитання: чи слідє й пізній капіталізм тому ж самому або подібному до нього, настільки ж самодеструктивному зразку розвитку, як і класичний, конкурентний капіталізм? Або ж принцип організації пізнього капіталізму настільки змінився, що процес накопичення більше не породжує загрозливі проблеми такого типу?

Відповідаючи на це запитання, я спиратимусь на модель найважливіших структурних ознак пізньокапіталістичних суспільств (1). Потім я нагадаю про три кризові тенденції, які активно обговорюються сьогодні, хоч і є неспецифічними для системи (2). І, нарешті, я зупинюся на аргументах, які мають обґрунтовувати кризові тенденції пізнього капіталізму (3).

I

Вислів «організований або державно врегульований капіталізм» пов'язаний із двома класами феноменів, обидва з яких можна пояснити прогресивним станом процесу накопичення: з одного боку, із процесом концентрації підприємств (виникненням національних і разом із цим також багатонаціональних корпорацій) і організацією ринків товарів, ринків капіталу й ринків робочої сили; з другого боку, з тим, що інтервенціоністська держава проникає в поширювані функціональні зазори ринку. Щоправда, розширення олігополістичних ринкових структур означає кінець конкурентного капіталізму; але, як завжди, підприємства розширюють свою часову перспективу й подовжують контроль над довкіллям, оскільки ринковий механізм управління не втрачає

¹ Йдеться про Марксове розуміння циклічності кризового процесу як часового періоду від одної кризи надвиробництва до другої. – Прим. перекл.

свої сили доти, доки інвестиційні рішення відповідають критеріями виробничо-економічної рентабельності. Так само й доповнення й часткова заміна ринкового механізму державними інтервенціями означає кінець ліберального капіталізму; але незалежно від того, у якому обсязі ставатиме при цьому адміністративно обмеженою сфера приватно-автономного спілкування власників товарів, політичне планування розподілу обмежених ресурсів не набуває чинності доти, доки природним шляхом, а саме як побічні наслідки приватних підприємницьких стратегій, не сформується стосовні до всього суспільства пріоритети. У прогресивних капіталістичних суспільствах економічну, адміністративну й легітимізаційну системи можна, наприклад, охарактеризувати таким чином (1): *Економічна система*. Протягом шістдесятих років різні автори розробили на американському прикладі трьохсекторну модель, яка ґрунтується на розрізненні між приватним і суспільним секторами. Приватно-економічне виробництво орієнтоване на ринок, причому цей сектор, як і раніше, регулюється конкуренцією, тоді як інший сектор визначається ринковими стратегіями олігополії, що їх мусить терпляче витримувати конкурентоспроможне коло малих підприємств-покупців – *competitive fringe*. На противагу цьому в суспільному секторі, насамперед унаслідок виробництва озброєння й розвитку космонавтики, виникли великі підприємства, які можуть діяти у своїх інвестиційних рішеннях незалежно від ринку: чи йдеться про безпосередньо контрольоване державою підприємство, чи про приватні фірми, які виконують державні замовлення. У монополістичному та суспільному секторі переважають капіталомісткі, у конкурентному секторі – трудомісткі індустрії. У монополістичному й суспільному секторі підприємствам протистоять сильні профспілки. У монополістичному секторі ми спостерігаємо відносно швидкий прогрес виробництва. У суспільному секторі підприємствам немає потреби ставати раціоналізованими такою самою мірою, у конкурентному секторі вони не можуть це зробити. Звичайно, цю модель не слід одразу переносити на європейські відносини.

Адміністративна система. З одного боку, державний апарат регулює загальноекономічну циркуляцію засобами глобального планування, з другого – поліпшує умови застосування капіталу.

Глобальне планування оцінюють негативно в межах приватно-автономного розпорядження засобами виробництва (інвестиційну свободу приватних підприємств не може бути обмежено) і позитивно в запобіганні нестабільності. Щодо цього як заходи податково-грошової політики, так і окремі заходи, що регулюють циркуляцію, також мають регулювати:

- а) інвестиції й загальний попит (надання кредиту, цінові гарантії, субсидії, позики, вторинний перерозподіл доходу, кон'юнктурно-політично керовані державні замовлення, непрямую політику ринку праці й т. д.);
- б) реактивний характер стратегій запобігання – в рамках цільової системи, яка визначена через суто формально затребуване врівноваження конкурентних імперативів безперервного посилення стабільності грошової вартості, повної зайнятості й урівноваженого балансу зовнішньої торгівлі.

Тоді як глобальне планування маніпулює рамковими умовами приватних підприємницьких рішень, *щоб* з огляду на дисфункціональні побічні наслідки *корегувати* ринковий механізм, *держава заміняє* ринковий механізм усюди там, де вона створює й поліпшує умови застосування надлишково накопиченого капіталу:

- через «зміцнення національної конкурентоспроможності», через організацію міжнародних економічних блоків, через імперіалістичне забезпечення міжнародного нашарування й т. д.;
- через непродуктивне державне споживання (озброєння й індустрію космічних польотів);
- через структурно-політичне управління капіталу в секторах, якими нехтують на автономних ринках;
- через поліпшення матеріальної інфраструктури (системи комунікацій, шкіл та охорони здоров'я, центрів релаксації, планування забудови міста й регіонального планування, житлового будівництва й т. д.);
- через поліпшення нематеріальної інфраструктури (всезагальне сприяння науці, інвестиції в дослідження й розвиток, сприяння патентній справі тощо);
- через підвищення продуктивної сили людської праці (усієї загалом системи виховання, системи професійного навчання, освітніх програм і програм перекваліфікації й т. д.);
- через відділення соціальних і матеріальних додаткових витрат приватного виробництва (допомога у зв'язку з безробіттям, витрати на спільне добро; екологічні збитки).

Легітимізаційна система. Через функціональні слабкості ринку й дисфункціональні побічні наслідки ринкового механізму ламається й базова буржуазна ідеологія справедливого обміну. З другого боку, виникає посилена потреба легітимізації: державний апарат, який тепер вже не лише гарантує передумови стабільності процесу виробництва, а й ініціативно в них включений, мусить легітимізуватися в поширюваних сферах державної інтервенції, не маючи можливості звернутися до підточених і ви-

снажених конкурентним капіталізмом ресурсів традиції. Крім того, завдяки універсалістській системі цінностей буржуазної ідеології здобули всезагальність права громадянства, а отже, і право участі в політичних виборах. Тому забезпечення легітимності може лише за надзвичайних обставин і лише на короткий час здійснюватися незалежно від механізму загальних виборів. Проблема, що разом з цим виникає, вирішується за допомогою формальної демократії. Покрій формально-демократичних установ і процедур враховує необхідність того, щоб адміністративні рішення могли значною мірою подобатися незалежно від конкретних цілей і мотивів громадян. Широка участь громадян у політичних процесах волеутворення, отже, матеріальна демократія, мала б викривати суперечність між адміністративно усупільненим виробництвом і приватною, як і раніше, формою присвоєння виробленої вартості. Щоб уникнути громадського обговорення цієї суперечності, адміністративна система має бути достатньо автономною щодо впливу легітимувального волеутворення. Це досягається завдяки процесу легітимації, який формує лояльність мас, але сама система уникає безпосередньої участі в прийнятті адміністративних рішень. Усередині політичного суспільства як такого громадяни держави користуються статусом пасивних громадян із правом відмови від акламації. Приватно-автономне прийняття рішення стосовно інвестицій знаходить доповнення в громадянському приватизмі населення.

Класова структура. Структури пізнього капіталізму можна розуміти як певний спосіб формування реакції. Для захисту від системної кризи пізньокапіталістичні суспільства спрямовують усі соціально-інтегративні сили в місце структурно найімовірнішого конфлікту, аби зупинити його якомога ефективніше й приховано. У зв'язку з цим важливу роль відіграє квазі-політична структура зарплати, яка залежить від переговорів між підприємницькими й профспілковими організаціями. «Силове ціноутворення», яке на олігополістичних ринках заміняє цінову конкуренцію, знаходить свій пандан на ринку робочої сили: так само як великі концерни квазі-адміністративно контролюють цінові коливання на своїх ринках збуту, так само, з другого боку, шляхом переговорів з питань оплати праці вони досягають квазі-політичних компромісів зі своїми профспілковими контрагентами. У головних для економічного розвитку галузях промисловості монополістичного й суспільного секторів товар «робоча сила» отримує «політичну» ціну.

«Партнери колективного договору» знаходять широку компромісну зону, оскільки вартість товарів, що зросла відповідно до факторів виробництва, може перекладатися на ціни, й вимоги обох сторін до держа-

ви поступово зближаються. Ця імунізація первісної конфліктної зони може мати за певних обставин різні наслідки:

- а) тривалу інфляцію з відповідним часовим перерозподілом доходів на користь неорганізованих працівників та інших маргінальних груп;
- б) затяжну кризу державних фінансів і суспільну бідність, тобто пауперизацію суспільної системи комунікації, шкільної системи, системи житлового будівництва, системи охорони здоров'я; і
- в) недостатнє збалансування диспропорційного економічного розвитку між секторальним (сільське господарство) і регіональним (периферії) господарствами.

Упродовж десятиліть після Другої світової війни найбільш розвинутих капіталістичним країнам вдалося нарешті

- а) зупинити латентний класовий конфлікт у його ключових сферах;
- б) подовжити в часі кон'юнктурний цикл і перетворити періодичні поштовхи девальвації капіталу на інфляційну затяжну кризу з більш повільними кон'юнктурними коливаннями;
- в) нарешті, ретельно відфільтрувати дисфункціональні побічні наслідки зупиненої економічної кризи й перекласти їх на квазі-групи (такі, наприклад, як групи споживачів, учнів і їх батьків, учасників вуличного руху, хворих, старих і т. д.) або на дискримінаційні групи (Teilgruppen) з низьким рівнем організації. Унаслідок цього соціальна ідентичність класів стає розчиненою, а класова самосвідомість—фрагментованою. Поширений у структурі пізнього капіталізму класовий компроміс робить (майже) всіх співучасниками й зацікавленими в долі іншої особи; за очевидної дедалі більшої нерівності в розподілі майнових цінностей і влади потрібно, звичайно, добре відрізнити тих, хто належить переважно до одних або переважно до других.

II

Бурхливі процеси економічного зростання пізньокапіталістичних суспільств зіштовхували систему світового суспільства з проблемами, які не можна розглядати як *специфічні для системи* кризові явища, навіть якщо можливості обробки кризового досвіду обмежені специфікою системи. При цьому я звертаю увагу на порушення екологічної рівноваги, на руйнацію системи особистості (відчуження) й на вибухонебезпечне навантаження міжнародних відносин.

Екологічний баланс. Якщо абстрактне економічне зростання можна пояснити технічно грамотним застосуванням великої кількості енергії для підвищення продуктивності людської праці, то капіталістична суспільна формація відрізняється тим, що вона переконливо вирішила

проблему економічного зростання. Звичайно, з накопиченням капіталу природно ставало інституціоналізованим економічне зростання, так що для самосвідомого управління цим процесом не існує можливості вибору. Тим часом дотримуваним капіталізмом імперативи зростання досягають, насамперед через системну конкуренцію й всеохопну, в масштабах планети, дифузію (незважаючи на стагнацію або зовсім зворотні тенденції в деяких країнах третього світу), глобального значення.

Виявлені механізми зростання спонукають до зростання чисельності населення й підвищення виробництва у світовому масштабі. Економічній потребі населення планети, чисельність якого продовжує зростати, й дедалі більшої продуктивної експлуатації природи протистоять, у значенні матеріальних, граничні величини: з одного боку, скінченні ресурси (тобто придатна для обробляння й для життя площа країни, а також прісна вода й харчові продукти; крім того, види сировини, що не підлягають регенерації – мінерали, пальне й т. д.); з другого боку, незамінні екологічні системи, що поглинають шкідливі речовини, такі як радіоактивні відходи, вуглекислий газ або відпрацьоване тепло. Звичайно, зроблені Форрестером та іншими оцінки меж експоненційного зростання кількості населення, промислового виробництва, експлуатації природних ресурсів і забруднення навколишнього середовища мають допоки слабку емпіричну основу. Механізми приросту населення відомі так само мало, як і максимальні межі здатності землі до абсорбції, за винятком, хіба що, лише найважливіших шкідливих речовин. Крім того, ми не можемо достатнім чином прогнозувати технологічний розвиток, щоб знати, які види сировини будуть технічно замінені або знову перероблятимуться в майбутньому.

Однак навіть за оптимістичних припущень можна вказати на певну абсолютну межу зростання (навіть якщо спочатку ще не можна визначити її точно), а саме межу термального забруднення навколишнього середовища, залежного від споживання енергії. Якщо економічний розвиток з необхідністю поєднується з дедалі більшим споживанням енергії та якщо вся природна енергія, перетворена на економічно корисну енергію, вивільняється, зрештою, як тепло, тоді дедалі більше споживання енергії має, у тривалій перспективі, спричинити глобальне потепління. Й хоч з'ясування критичних проміжків часу не є простою емпіричною справою, ці міркування все ж показують, що експонентне зростання населення й виробництва, а отже, поширення контролю над зовнішньою природою, має одного дня натрапити на межі біологічної місткості довілля.

Це те, що вважають неспецифічним для всіх комплексних суспільних систем. *Специфічними для системи є можливості запобігати екологічним*

погрозам. Без відмови від власного організаційного принципу *пізньокапіталістичні* суспільства могли б лише з великим зусиллям слідувати за імперативами дедалі більших обмежень, оскільки перехід від природного капіталістичного зростання до якісного зростання вимагає планування виробництва, орієнтованого на споживацьку вартість.

Антропологічний баланс. Тоді як порушення екологічної рівноваги свідчить про експлуатацію природних ресурсів, для виявлення меж здатності систем особистості не існує однозначних даних. Я сумніваюсь, що взагалі можна виявити таку річ, як психологічні константи людської природи, що обмежують процес усупільнення через внутрішні фактори. Звичайно, я вбачаю обмеження в способі соціалізації, завдяки якому суспільні системи створювали дотепер мотиви дії. Наша поведінка орієнтується на норми, що потребують виправдання, і на системи тлумачення, що гарантують ідентичність. Ця комунікативна поведінкова організація може бути перешкодою для комплексних суспільств. У цих організаціях здатність управління зростає саме мірою унезалежнення інстанцій прийняття рішення від мотивації її членів. Вибір і здійснення організаційних цілей у системах з високою власною комплексністю мають здійснюватися незалежно від надходження вузько обмежених стимулів: цьому слугує досягнення генералізованої готовності до згоди (яка в політичних системах має форму легітимації).

Але доки ми маємо справу з формою соціалізації, яка вкладає внутрішню природу в організацію комунікативної поведінки, неможлива будь-яка легітимація норм поведінки, що забезпечувала б немотивовані прийняття вирішень. На відміну від змістовно не визначених вирішень, підставою згоди до конформності є переконання в тому, що в їх основі лежить легітимна норма дії. Тільки в тому разі, якщо мотиви дії набували б чинності не через норми, що потребують виправдання, і якщо структури особистості більше не мали б відшукувати свою єдність у системах тлумачення, що гарантують ідентичність, тільки тоді немотивоване прийняття вирішень щодо речей могло б створити бездоганий порядок, отже, могла б створюватися згода щодо конформності в будь-якому обсязі.

Міжнародний баланс. На іншому рівні перебувають загрози саморуйнації світової системи через застосування термоядерної зброї. Накопичений потенціал знищення є результатом високого рівня розвитку продуктивних сил, які внаслідок своїх технічно нейтральних основ можуть також набути (і внаслідок природності міжнародного руху вже набули) форми деструктивних сил. Сьогодні небезпечно для життя псування природного субстрату світового суспільства зрушилось у площину реально здійснимої загрози виживання. З цього часу міжнародне спіл-

кування перебуває під історично новим імперативом самообмеження. Тим не менш це вважається неспецифічним для всіх милітаризованих суспільних систем, оскільки можливості опрацювати цю проблему є обмеженими специфічно для кожної системи. Щоправда, реальне роззброєння, якщо взяти до уваги рушійні сили капіталістичних і посткапіталістичних класових суспільств, не є ймовірним; проте регулювання гонки озброєнь не ставатиме вже *aliméne*¹ несумісним зі структурою пізньокапіталістичних суспільств, якщо через підвищення споживацької вартості капіталу вдалося б згладити сумарний ефект державного попиту на непродуктивні предмети споживання.

III

Я не хотів би торкатися тут цих трьох всеохопних проблем, що постають як наслідок пізньокапіталістичного розвитку, і буду надалі досліджувати специфічно системні *порушення*. Я почну з поширеної серед марксистів тези, що базові капіталістичні структури продовжують існувати незмінно й породжують економічні кризи в змінених формах їх вияву. У пізньому капіталізмі держава проводить політику капіталу іншими засобами. Ця теза трапляється в двох версіях.

Згідно з ортодоксальною теорією держави, діяльність інтервенціоністської держави підкоряється економічним законам, що діють стихійно, не менше, ніж процесам обміну в ліберальному капіталізмі. Змінені форми вияву (криза державних фінансів і тривала інфляція, дедалі більші диспаритети між суспільною бідністю й особистим багатством і т. д.) пояснюються тими обставинами, що саморегулювання процесу самозростання вартості відбувається швидше через медіум керування влади, ніж через обмін.

Та оскільки кризова тенденція визначена, як і раніше, законом вартості і це означає — структурно вимушеною асиметрією в обміні між найманою працею й капіталом, тенденцію до падіння норми прибутку державна діяльність не може компенсувати на тривалий термін, а швидше виступає посередником у цьому обміні, тобто здійснює це ж саме політичними засобами. Заміна ринкових функцій державними функціями не змінює несвідомий характер загальноекономічного процесу. Це викazuje себе у вузьких межах державної свободи маніпулятивних дій. Держава не може ані істотно втрутитися в майнову структуру, не викликавши інвестиційний страйк, ані уникнути на тривалий термін циклічних плинів процесу накопичення, тобто ендогенно створених тенденцій до стагнації.

¹ З поругу; з самого початку(лат.). — Прим. перекл.

Ревізіоністську редакцію марксистська теорія держави отримує у провідних економістів НДР. Згідно з цією другою версією державний апарат не кориться природній логіці закону вартості, а усвідомлено сприймає інтереси об'єднаних монополістичних капіталістів. Ця пристосована до пізнього капіталізму теорія організації-посередника розглядає державу не як сліпий орган процесу самозростання вартості, а як працездатного узагальненого капіталіста, який робить накопичення капіталу змістом свого політичного планування. Високий рівень усупільнення виробництва несе з собою конвергенцію між приватними інтересами великих корпорацій та інтересом до збереження стану системи, і це стає помітнішим тоді, коли через сили, що трансцендують систему, внутрішній стан системи опиняється під загрозою. Так утворюється сукупний капіталістичний інтерес, який об'єднані монополії усвідомлено намагаються здійснити за допомогою державного апарату.

Я вважаю обидва формулювання економічної теорії кризи недостатніми. Одна версія довіряє державі надто мало, інша бере на себе надто багато, виказуючи їй повну довіру.

1. *Щодо ортодоксальної тези* виникають сумніви, чи не збирається державна організація науково-технічного прогресу й система тарифно узгоджених зарплат (яка приводить, насамперед у секторах капіталу й економіки, що інтенсивно зростає, до класового компромісу) модифікувати спосіб виробництва. Держава, що залучена у процес відтворення, має змінити детермінанти самого процесу самозростання вартості. На основі часткового класового компромісу адміністративна система отримує обмежену здатність планування, яку в межах формально-демократичного набуття легітимації можна використовувати для цілей уникання викликаних реакцією криз. Розподілений у часі й пом'якшений у своїх соціальних наслідках економічний цикл заміняє інфляцію й затяжну кризу суспільної системи грошових відносин. Те, чи свідчать ці феномени заміни про успішне приборкання економічної кризи або ж лише про їх тимчасове зміщення в політичну систему, це вже емпіричне питання. Успішність цієї справи залежить, зрештою, від того, чи досягається в наукових розвідках, структурних змінах і створенні непрямо продуктивно *поміщеного* капіталу зростання продуктивності праці, підвищення норми додаткової вартості й здешевлення фіксованих складників капіталу, які є достатніми, аби підтримувати в активному стані процес накопичення.

2. *Щодо ревізіоністської тези* виникають наведені нижче сумніви. З одного боку, емпірично не можна підтвердити припущення про те, що державний апарат, який завжди зацікавлений в ефективному плануванні, може проектувати й здійснювати головну економічну стратегію. Теорія державно-монополістичного капіталізму не визнає в пізньому

капіталізм (на тих само підставах, що й західні теорії технократії) межі адміністративного планування. Формою руху планувальної бюрократії є реактивне запобігання кризам. Різні шари бюрократії координуються не повністю, і через брак здатності до самосприйняття та планування вони залежать від впливу своїх клієнтів. І саме брак раціональності в державному управлінні гарантує втілення в життя організованих часткових інтересів. Так само навряд чи можна емпірично підтримати інше припущення, що держава діє як агент об'єднаних монополістів. Теорія державно-монополістичного капіталізму переоцінює (подібно до того, як і західні теорії еліт) значення особистих контактів і безпосередніх нормувань дії. Дослідження призовів в армію, складу й взаємодії різних панівних еліт не можуть переконливо пояснити функціональні взаємозв'язки між економічною й адміністративною системами.

Я вважаю, що режим функціонування пізньокапіталістичної держави не можна розглядати ані за моделлю несвідомо діючого виконавчого органа стихійно діючих економічних законів, ані за моделлю планомірно діючого агента об'єднаних монополістичних капіталістів. Натомість я хотів би разом із Клаусом Гьоффе захищати тезу про те, що пізньокапіталістичні суспільства зіштовхуються з двома труднощами, кожна з яких спричинена тією обставиною, що держава мусить швидко заповнювати дедалі більші функціональні зазори ринку. Ми можемо розглядати державу як систему, що застосовує легітимну силу. Її продуктивність (output) полягає у суверенно проведених адміністративних рішеннях; для цього їй потрібен ресурс (input) [для витрат на забезпечення] лояльності *найнепомітніших верств населення*. В обох напрямках можна дійти кризових розладів. Кризи продуктивності (Output-Krisen) мають вигляд кризи раціональності: адміністративній системі не вдається здійснити імперативи управління, які вона отримала від економічної системи. Це спричиняє дезорганізацію сфер життя. Кризи ресурсу (Input-Krisen) мають вигляд кризи легітимності: *легітимно затвердженій системі не вдається підтримати необхідний рівень лояльності мас*. Поясню це на прикладі гостро відчутних труднощів у сфері суспільних фінансів, що їх мають долати сьогодні всі пізньокапіталістичні суспільства.

Державна скарбниця, як було згадано, поповнюється завдяки спільним витратам постійно поширюваного усупільненого виробництва: вона несе витрати на міжнародну конкуренцію й витрати на попит на непродуктивні товари широкого вжитку (озброєння й космонавтика); витрати на безпосередньо стосовні до виробництва інфраструктурні послуги (транспортні системи, науково-технічний прогрес, професійне навчання); витрати на опосередковано стосовне до виробництва соціально-споживання (житлове будівництво, система комунікацій, охорона

здоров'я, вільний час, освіта, соціальне страхування); витрати на соціальне постачання безробітних; і, нарешті, зовнішні відшкодування на створюване приватним виробництвом забруднення довкілля. Зрештою ці витрати мають фінансуватися через податки. Тому державний апарат постає водночас перед двома завданнями: з одного боку, він мусить мати в наявності необхідну масу податків через зняття наднормативної суми з прибутків і доходів і використовувати їх настільки раціонально, щоб можна було уникнути кризових порушень росту; з другого боку, вибіркового збір податків, визнаний зразком пріоритетів у їх застосуванні й самих адміністративних послуг мають бути такими, щоб задовольнити потребу *легітимації, що виникає*. З огляду на це, якщо держава відмовляється від виконання такого завдання, виникає дефіцит адміністративної раціональності; якщо вона відмовляється від нього, пояснюючи це першочерговістю виконання іншого завдання, виникає дефіцит легітимації.

До теорему кризи легітимації. Я хотів би обмежитися проблемою легітимації. У виникненні цієї проблеми немає нічого таємничого: для адміністративного планування потрібно мати легітимну владу. Додані державному апарату в пізньому капіталізмі функції й розширення діапазону адміністративно оброблюваної суспільної матерії збільшують потребу в легітимації. За нинішніх обставин ліберальний капіталізм конститується у формах буржуазної демократії, що можна пояснити посиленнями на відповідні контексти буржуазних революцій. Тому дедалі більшу потребу легітимації слід задовольняти сьогодні (на підставі всезагального права вибору) засобами політичної демократії. Однак формально демократичні засоби дорого коштують. Адже державний апарат розглядає себе в ролі сукупного капіталіста не лише стосовно суперечливих інтересів різних фракцій капіталістів; швидше, під приводом конфліктно-небезпечного позбавлення легітимації він мусить, аби не знижувати рівень лояльності мас, урахувати також, тією мірою, якою це необхідно, й здатні до узагальнення інтереси населення.

Держава має дослідити межі цих трьох кіл інтересів (окремих капіталістів, сукупного капіталіста й здатних до узагальнення інтересів), щоб через конкурентні домагання прокласти собі компромісний шлях. Теорема кризи має обґрунтувати, чому державний апарат змушений стикатися не лише зі складнощами, а й із нерозв'язними у тривалій перспективі *проблемами*.

Почну із заперечення. Держава може уникати проблем легітимації тією мірою, якою адміністративну систему вдається зробити незалежною від легітимаційного волеутворення. Цьому слугує, наприклад, відокремлення експресивних символів, які ініціюють всезагальну згоду ще до визнання наслідку інструментальних функцій управління. Відомими

стратегіями цього типу є персоналізація ділових питань, символічне використання відпрацьованих *процедур* зі слухання *адміністративних справ*, експертні судження, юридичні присягання тощо, а також і запозичені з олігополістичної конкуренції рекламні техніки, які виправдовують і використовують наявні структури упереджень і які водночас закликають до почуттів, через передбачувану привабливість підсвідомих мотивів тощо, затверджують як позитивні одні змісти й знецінюють інші. Ефективно, з погляду легітимації, сформована громадськість має виконувати, насамперед, функцію структурування уваги щодо певних тематичних галузей і таким чином применшувати значення незручних тем, проблем і аргументів. Кажучи словами Нікласа Луманна, політична система бере на себе завдання *планування ідеології*.

При цьому, однак, ігровий простір маніпуляцій стає вузько обмеженим, оскільки культурна система виказує щодо адміністративного контролю своєрідний спротив: не існує якогось адміністративного виробництва змісту – *так само, як і ідеологічного зношування культурної цінності*. Набуття легітимації стає самодеструктивним, як тільки розгадується модус цього «набуття». Отже, систематична межа спроб компенсування дефіцитів легітимації шляхом цілеспрямованої маніпуляції полягає в структурній несхожості між сферами адміністративних дій та їх культурного переказу (*Überlieferung*).

Звичайно, аргумент кризи можна сконструювати із цього лише в сполученні з більш широким поглядом, наприклад тим, що експансія державної діяльності має своїм побічним наслідком непропорційно високе зростання потреби легітимації. Це непропорційне високе зростання я вважаю ймовірним з огляду на те, що культурні самоочевидності, які дотепер становили граничні умови політичної системи, залучаються до адміністративної сфери планування. Відповідно до цього починають предметно обговорюватися традиції, які доти не було залучено до програмування суспільства, не кажучи вже про їх практичні дискурси. Прикладом безпосередньо адміністративної обробки культурної традиції є, скажімо, освітнє планування, зокрема планування навчальної програми. *Тоді* як управління школою потребувало дотепер лише кодифікації канону, що вже природно сформувався, в основі планування навчальної програми *лежить те припущення*, що, в сенсі зразкової могла б *бути також й інша* традиція: адміністративне планування створює універсальну необхідність виправдання, на відміну від сфери, що виділилася саме завдяки прагненням до самолегітимації.

Щодо непрямого руйнування культурної самоочевидності наводяться приклади регіонального й міського планування (приватної власності на землю й воду), планування системи охорони здоров'я («безкласової

лікарні»), нарешті, заходів із регулювання народжуваності й шлюбного права (які підривають сексуальні табу та знижують пороги емансипації). Зрештою, контингентна свідомість слугує джерелом не лише змістів традиції, але й технік її переказу, тобто соціалізації. Формальна шкільна освіта починається вже в дошкільному віці у суперництві з сімейним вихованням. Проблематизацію досвіду виховання можна побачити як у відмові від народної педагогіки, яка відчувається в школах, наприклад, через інститути батьківських прав, так і в спеціальній педагогічно-психологічній науковій публіцистиці.

На всіх цих рівнях адміністративне планування має своїм результатом занепокоєння й оприлюднення, які послабляють потенціал виправдання традицій, відокремлених від їх природності. Якщо їх безсумнівність уже зруйновано, стабілізація домагань значущості може бути успішною лише шляхом дискурсу. Тому руйнація культурної самоочевидності сприяє політизації тих сфер життя, які доти було приречено на закоркованість у приватній сфері. Однак це несе з собою загрозу для громадянського приватизму, неформально гарантованого структурами громадськості. Ознаки цього я бачу і в спільних прагненнях громадян, і в альтернативних моделях, які розробляють сьогодні насамперед у школах та інститутах, ЗМІ, церкві, театрах, видавництвах і т. д.

Наведені аргументи підкріплюють твердження, що пізньокapіталістичні суспільства опиняються перед необхідністю легітимації. Однак чи спроможні вони обґрунтувати нерозв'язність проблем легітимації, що означає тут: передбачення кризи легітимації? Навіть якщо державному апарату вдається настільки збільшити продуктивність праці і так розподілити прибуток від підвищення продуктивності, що було б гарантоване хай не припинення порушень, але вже вільне від криз зростання економіки, це зростання відбувалося б відповідно до пріоритетів, які формуються незалежно від здатних до узагальнення інтересів населення. Зразки пріоритетів, які проаналізував Гелбрейт з погляду «privater Reichtum vs. Öffentliche Armut»¹ впливають із — як завжди латентно підтримуваної — класової структури: саме вона, в останній інстанції, є причиною браку легітимації.

Отже, ми побачили, що держава не може просто включити в себе систему культури, що експансія сфер державного планування швидше проблематизує культурну самоочевидність. «Сенс» — це короткий і постійно скорочуваний ресурс. Тому серед громадян зростає кількість тих, хто орієнтований на споживацькі цінності — на вартість, отже, на очікування, що підконтрольні успіху. Дедалі більший рівень вимог належить

¹ Особисте багатство проти державної бідності(англ.). — Прим. перекл.

до дедалі більшої вимоги легітимації пропорційно: фіскально вичерпаний ресурс «вартість» має замінити обмежений ресурс «сенс». Брак легітимації має бути компенсовано системно узгодженими відшкодуваннями. Криза легітимації виникає одразу, як тільки вимоги до системно узгоджених відшкодувань зростають швидше, аніж вільна вартісна маса, або якщо виникають очікування, які не можна задовольнити системно узгодженими відшкодуваннями.

Утім чому саме рівні вимог не можуть триматися в межах функціонально прийнятних кордонів? Адже доки відповідне до «держави загального благоденства» програмування, яке в сполученні з поширюваною технократичною вульгарною свідомістю – котра покладає відповідальність за негаразди в економіці на системні примуси, що не підлягають впливу ззовні – сприяє збереженню достатнього рівня громадянського приватизму, потреба в легітимації не має загострюватися до кризового стану. Звичайно, якщо формально-демократична форма легітимації змушуватиме конкурентні партії до того, щоб вони намагалися програмно перевершити одна одну й підвищити завдяки цьому ціну очікувань населення держави, вона може спричинити витрати, які не можна буде покрити. Встановлено, що цей аргумент можна підтвердити цілком емпірично, однак треба було б пояснити ще таке: чому взагалі в пізньокапіталістичних суспільствах зберігається формальна демократія. Її можна було б, якщо йдеться лише про адміністративну систему, так само добре замінити або на варіант консервативно-авторитарної держави загального благоденства, яка зводить політичну участь громадян до безпечних для неї заходів, або на варіант фашистсько-авторитарної держави, яка утримує населення на відносно високому рівні тривалої мобілізації. Очевидно, що обидва варіанти менш прийнятні на тривалий у часі термін, ніж конституція державно-партійної широкої демократії, позаяк соціо-культурна система породжує вимоги, які не можна задовольнити в авторитарно утворених системах.

Це міркування приводить мене до тези, що тільки нерухлива соціо-культурна система, яка не може бути як завгодно функціоналізована для потреб адміністративної системи, могла б пояснити загострення потреби в легітимації до кризи легітимації. *В основі її має полягати криза мотивації*, тобто розбіжність між потребою в мотивах, про які заявляють держава та система зайнятості, і набором мотивацій, пропонованим з боку соціокультурної системи.

Теореми кризи мотивації. Найважливіший мотиваційний внесок, який робить соціокультурна система в пізньокапіталістичних суспільствах, полягає в синдромах громадянського й сімейно-професійного приватизму. Громадянський приватизм – це здатна до структурних змін заці-

кавленість адміністративної системи в управлінських і постачальницьких послугах за незначної участі в процесі волеутворення: орієнтація на високу *продуктивність* за незначних витрат на забезпечення належного ресурсу (hohe

Output - vs. geringe *input*-Orientierung). Отже, громадянський приватизм відповідає структурам деполітизованої громадськості. Сімейно-професійний приватизм перебуває у комплементарному відношенні до громадянського приватизму: він полягає у сімейній орієнтації на професійну підготовку для роботи у сфері споживання й організації дозвілля, з одного боку, і відповідній конкурентному статусу кар'єрній орієнтації, з другого боку. Отже, цей приватизм відповідає структурам послуг, урегульованих завдяки конкуренції в системах професійно-технічної освіти та зайнятості.

Обидва зразки мотивації є незмінно важливими для політичної й економічної систем. Однак тепер під впливом соціальних змін безпосередньо релевантні для приватистських орієнтацій складники буржуазних ідеологій втрачають свій базис. Щодо цього додаю лише кілька зауваг.

Ідеологія послуг. Згідно з буржуазними уявленнями, що залишилися незмінними від початків модерного природного права до сучасних передвиборчих розмов, соціальні відшкодування слід розподіляти відповідно до індивідуальних досягнень: розподіл гратифікацій має ізоморфно відображати зразок диференціації досягнень усіх індивідів. Умовою є однаковість шансів на участь у змаганні, врегульованому таким чином, що зовнішні впливи може бути нейтралізовано. Таким механізмом розподілу коштів був ринок. З того часу навіть у широких верствах населення визнано, що соціальна влада здійснюється у формах мінової торгівлі, однак ринок як адекватний механізм розподілу системно узгоджених шансів на виживання втрачає свою ймовірність. У новітніх версіях ідеології послуг місце ринкового успіху заступає професійний успіх, якому сприяє формальна шкільна освіта. Однак ця версія може, зі свого боку, претендувати на ймовірність лише в тому разі, якщо виконано такі умови:

- збалансований доступ до середніх шкіл;
- недискримінаційні стандарти оцінки шкільних успіхів;
- синхронне вдосконалення освітньої системи й системи зайнятості;
- процеси праці, матеріальна структура яких дозволяє оцінку, що відповідає успіхам, зарахованим індивідом на свій карб.

Тоді як із часів Другої світової війни в усіх суспільствах, що рухаються капіталістичним шляхом, «шкільна справедливість» могла зростати в термінах «шансів на доступ» і «стандартів оцінки», в обох інших вимірах доводиться спостерігати протилежну тенденцію: експансія систе-

ми освіти починає посилюватися незалежно від змін у системі зайнятості, так що в довгостроковому плані взаємозв'язок між формальною шкільною освітою та професійним успіхом починає слабшати; водночас збільшується кількість галузей, у яких структури виробництва й виробничі процеси роблять дедалі складнішою можливість оцінювання індивідуального успіху, яке узгоджувалося б із власною оцінкою індивідом свого успіху, а натомість дедалі важливішими для нормативного визначення професійного статусу стають екстрафункціональні складники професійних ролей. Утім фрагментовані й монотонні процеси праці продовжують проникати й у сектори, у яких ідентичність особи

могла дотепер формуватися завдяки можливості навчання професійній ролі. «Керована зсередини» [тобто, наприклад, прагненням до успіху] мотивація поведінки в залежних від ринку сферах праці починає дедалі менше спиратися на структуру процесів праці; інструменталістська установка на працю поширюється також на традиційно громадянські професії (службовці середнього й вищого розряду, професіонали). Однак підштовхувану ззовні мотивацію поведінки дохід від зарплати може достатньою мірою стимулювати лише тоді,

- якщо резервна армія на ринку робочої сили чинить гостро відчутний конкурентний тиск;
- якщо існує достатня різниця прибутку між заробітною платою нижніх тарифних розрядів і професійно бездіяльним населенням.

Сьогодні ці обидві умови вже не виконуються. Крім того, у капіталістичних країнах із хронічним безробіттям (таких, як США) розподіл ринку робочої сили на дві частини (на організований і конкурентний сектори) призупиняє конкурентний механізм. На другому боці разом із дедалі більшою (як визнано державою «всезагального благоденства») межею бідності (poverty line) зрівнюються між собою за розмірами доходів рівні життя в нижчих пролетарських прошарках населення і в групах, що час від часу опиняються звільненими від трудового процесу.

Власницький індивідуалізм. Громадянське суспільство розглядають як інструментальну групу, яка накопичує суспільне багатство лише завдяки приватному багатству, тобто економічне зростання й всезагальна користь забезпечені конкуренцією між приватними особами, що діють стратегічно. За цих обставин колективні цілі можуть здійснюватися лише через орієнтацію на індивідуальну користь. Ця система преференцій передбачає, звичайно,

- що приватні господарчі суб'єкти здатні з'ясувати та приймати в розрахунок незмінні протягом тривалого часу потреби;

– що ці потреби можуть бути задоволені завдяки системно узгодженому за правилами грошових відшкодувань індивідуальному попиту на товари.

Зрозуміло, що природним шляхом ці обидві умови в розвинених капіталістичних суспільствах більше не виконуються. Тут досягнуто того рівня суспільного багатства, на якому вже не йдеться про захист від деяких менш фундаментальних життєвих ризиків

і про задоволення *basic needs*¹; тому система індивідуалістичних преференцій є нечіткою. Безперервна інтерпретація й переінтерпретація потреб стає предметом колективного волеутворення, причому вільна комунікація може бути цілком замінена на грубу маніпуляцію, тобто на дуже непряме керування.

Що більше ступенів свободи має система споживацьких преференцій, то актуальнішою стає для провайдерів проблема маркетингу – у всякому разі тоді, коли має зберігатися видимість того, що споживачі можуть приймати рішення приватно-автономно. Опортуністичне пристосування споживачів до ринкової стратегії є іронічною формою тієї автономії споживача, що має залишитися збереженою як фасад власницького індивідуалізму. Утім разом із дедалі більшим уesuспільненням виробництва зростає частина товарів колективного широкого вжитку загалом. Міські умови життя в комплексних суспільствах стають все більшою мірою залежними від інфраструктури (транспорт, вільний від роботи час, здоров'я, освіта тощо), яка дедалі сильніше уникає форм диференційованого попиту й приватного привласнення.

Орієнтація на мінову вартість. Тут потрібно згадати тенденції, які послаблюють ефекти соціалізації ринку: з одного боку, це, насамперед, зростання частин населення, які відтворюють своє життя не завдяки заробітку (учні та студенти, одержувачі добровільної допомоги, пенсіонери, хворі, злочинні елементи, солдати тощо); а з другого боку, поширення сфер діяльності, у яких, як, наприклад, у соціальній службі або у вчительських професіях, абстрактна праця посідає місце конкретної. Крім того, важливість, яку – порівняно з професійною тематикою – отримує у зв'язку зі зменшенням робочим часом (і збільшенням реальним доходом) вільний час, не перетворюється одразу на привілеї з погляду грошового задоволення потреб.

Ерозія громадянського традиційного стану дає змогу виходити вперед нормативним структурам, які непридатні для відтворення громадянського й сімейно-професійного приватизму. Панівні сьогодні складники культурної традиції кристалізуються навколо віри в науку, навколо

¹ Основні потреби (англ.). – Прим перекл.

«постауратичного» мистецтва й універсалістських моральних уявлень. У кожній із цих сфер відбувся незворотний розвиток. Через це виникли культурні бар'єри, які можна було зруйнувати лише ціною психологічних регресій, тобто надзвичайних мотиваційних навантажень. Фашизм у Німеччині був прикладом надто дорогої спроби колективно організованої регресії свідомості нижче рівня сцієнтистських основних переконань, модерного мистецтва й універсалістських морально-правових поглядів.

Сцієнтизм. Політичні наслідки авторитету, якого досягла наукова система в розвинених суспільствах, суперечливі. З одного боку, традиціоналістські релігійні настанови не можуть устояти перед заснованими розвитком сучасної науки домаганнями дискурсивного виправдання; з другого боку, недовговічні популярні синтети поодиноких відомостей, що заступають місце глобальних пояснень, забезпечують авторитет науки лише абстрактно. Отже, інстанція «наука» може покрити і те, й інше: як функціонально-дієву критику будь-яких структур упередження, так і нову езотерику розуміння «суті справи» та суджень експертів. Самоствердження наук може сприяти позитивістській буденній свідомості, носієм якої є деполітизована громадськість. З другого боку, сцієнтизм встановлює масштаби, за якими він сам може зазнавати критики й викритим за залишковий догматизм. Теорії технократії та теорії еліт, які затверджують необхідність інституціалізованого громадянського приватизму, через те, що вони мають виступати з домаганнями статусу теорій, не імунізовані від заперечень.

Постауратичне мистецтво. Дещо менш суперечливими є наслідки модерного мистецтва. Модерн радикалізував автономію буржуазного мистецтва щодо зовнішніх мистецтву контекстів застосування; з ним, власне, вперше позначається контркультура, що виникає зсередини буржуазного суспільства й спрямована проти власницьки-індивідуалістичного, орієнтованого на успіх і користь буржуазного способу життя. Богема, яка з'являється спочатку в Парижі як головній європейській столиці XIX століття, втілює критичне домагання, яке спочатку неполемічно виказує себе в аурі громадянського мистецького твору: як alter ego власника товарів «людина», яку буржуа міг колись зустріти в її усамітненому спогляданні художнього твору, одразу відділилася від нього й виступила проти нього у формі художнього авангарду як ворожа або, у найкращому разі, як зваблива сила. Після того як у красі мистецтва буржуазія спромоглася нарешті побачити власні ідеали й випробувати на собі їхню як завжди фіктивну — у повсякденні лише до часу призупинену — обіцянку щастя, вона одразу мусила розпізнати в радикалізованому мистецтві швидше заперечення суспільної практики, ніж її доповнення.

Модерне мистецтво є завісою, за якою трансформація буржуазного мистецтва готувалася до контркультури. Навіть більше, сюрреалізм засвідчує історичний момент, коли модерне мистецтво цілком відповідно до програми відкриває завісу видимості очікуваного прекрасного, щоб десублімовано, отже, позбавившись одухотвореності, перейти в життя. За допомогою нових технік відтворення мас і самосприйняття мас нівелювання шаблів реальності між мистецтвом і життям не лише спричинюється, як передбачав Вальтер Беньямін, але й набирає швидкості. Уже модерне мистецтво скинуло ауру класично буржуазного, коли зробило прозорим механізм процесу виробництва й презентувало себе як виготовлене [а не як створене]; але в ансамбль споживацьких цінностей мистецтво проникає лише на стадії відмови від свого автономного статусу. Звичайно, цей процес також є суперечливим. Він може означати з таким само успіхом як деградацію мистецтва до пропагандистського масового мистецтва або комерціалізованої масової культури, так і перетворення його на підригну контркультуру.

Універсалістська мораль. Блокувальний ефект, який створюють для розвитку політичної й економічної системи позбавлені своїх функціональних складників буржуазні ідеології, стає в системі моралі ще відчутнішим, ніж у впливі науки й самоусуненні модерного мистецтва. Як тільки традиційні суспільства вступають у процес модернізації, із дедалі більшої комплексності системи впливають проблеми управління, які вимагають прискорення зміни соціальних норм. Притаманний самотній культурній традиції ритм має пришвидшуватися. Так виникає громадянське формальне право, яке дає змогу звільнити зміст норм від догматики голого переказу й визначати їх відповідно до цілей. З одного боку, правові норми від'єднуються від корпусу приватизованих (денационалізованих) моральних норм, з другого – потребують діловодства (і виправдання) за принципами. Доки абстрактне право чинне лише для сфери, вільної від державної влади, висока мораль громадянських приватних осіб неспроможна, навіть на рівні всезагальних принципів, ставити будь-які перешкоди тривалому в часі природному стану між державами. Оскільки мораль принципів санкціонована тільки суто внутрішньою інстанцією совісті, у її домаганні універсальності закладено конфлікт із усе ще прив'язаною до конкретного державного суб'єкта суспільною мораллю: конфлікт між космополітизмом «людини» і лояльністю громадянина.

Усунення цього конфлікту, якщо дотримуватися логіки розвитку стосовної до всього суспільства системи норм (і тут я не беру до уваги сферу історичних прикладів), можна помислити тільки таким чином, що зникає дихотомія між внутрішньою й зовнішньою мораллю, протилежність

між морально й правово врегульованими сферами релятивується й значущість усіх норм стає пов'язаною з дискурсивним волеутворенням потенційно всіх зацікавлених осіб.

Конкурентний капіталізм уперше надав універсалістським системам цінностей суворо зобов'язувальну силу, оскільки самі відношення обміну мають регулюватися універсалістськи й оскільки, крім того, еквівалентний обмін надавав буржуазії дієву базову ідеологію. Нині в організованому капіталізмі руйнується підґрунтя цієї легітимаційної моделі й натомість створюються нові й підвищені вимоги до легітимації. Проте так само як система науки не може умисно опинитися нижче досягнутого стану накопиченого знання, так само й систему моралі не можна примусити відкинути колективно досягнутий стан моральної свідомості – якщо одного разу вже було допущено практичні дискурси.

Насамкінець я хотів би висловити таке міркування. Якщо між нормативними структурами, які ще мають сьогодні певну силу, і політично-економічною системою не існує жодної достатньої відповідності, криз мотивації все ще можна було б уникнути завдяки відділенню культурної системи – культура стала б тоді або заняттям на дозвіллі, яке ні до чого не зобов'язує, або предметом професійного знання. Саме цей вихід було б заблоковано, якби основні переконання комунікативної етики й комплекси досвіду контркультур, у яких утілюється постауратичне мистецтво, досягли визначальної для типових процесів соціалізації, а отже, мотивоутворювальної сили. Адже на користь цього припущення свідчать деякі поведінкові синдроми, що поширюються серед молоді: або відступ як реакція на надмірну вимогу до ресурсів особистості, або протест як наслідок автономної організації. Я, яка за даних умов не може стабілізуватися безконфліктно. На активістському боці перебувають: студентський рух, учнівські бунти: (учнів у школі й учнів на виробництві), пацифісти, громадський рух «жіноча бібліотека»; ретреатистський бік представляють хіпі, «люди Ісуса», «суб-культура наркотиків», феномени підсвідомих мотивацій у школах і т. д. Нашу гіпотезу про те, що пізньокapіталістичні суспільства перебувають під загрозою руйнування легітимації, слід перевірити насамперед щодо цих сфер.

Примітки

1. Докладніше про це див. у: J. O'Connor, *Die Finanzkrise des Staates*, Frankfurt/ Main 1973. С. Offe, *Struktur-Probleme des kapitalistischen Staates*, Frankfurt/Main 1972.

Юрген Хабермас. К реконструкции исторического материализма. IV Легитимация. 10. Что означает сегодня «кризис»?

Работа всемирно известного немецкого философа Юргена Хабермаса посвящена анализу марксистской социальной теории и в целом потенциала

эволюционистской концепции общества. Охвачено широкий спектр сюжетов: от роли философии в марксизме и рациональных и этических устоев идентичности в компаративистике социальных теорий и проблемы легитимации. Ю. Хабермас не только критически переосмысливает марксистскую концепцию, но и выстраивает последовательную теоретическую альтернативу ей. Сила книги заключается также в том, что ключевые проблемы социальной теории рассматриваются не в абстрактной плоскости, а в контексте современных, остро актуальных социально-политических вызовов, таких как природа нынешних общественных кризисов, коллизии легитимации современного государства, нравственность власти, эффект инноваций и тому подобное. Данная работа стала не только одним из классических образцов анализа марксизма, но и признанным весомым вкладом в современную социальную теорию.

Ключевые слова: Хабермас, реконструкция исторического материализма, социальная теория, легитимация, кризис, поздний капитализм.

Jurgen Habermas. Towards a Reconsrtuction of Historical Materialism. IV. Legitimation

10. What does the “crisis” mean today?

The book of world-known German philosopher Jurgen Habermas is devoted to the Marxist social theory and in general to potential of the evolutionary concept of society. A wide range of topics is comprised: from the role of philosophy in Marxism and rational and ethical foundations of social identity to comparative theories and problem of legitimacy. J.Habermas does not only critically rethink Marxist concept, but builds a coherent theoretical alternative to it. The power of the book is that the key problems of social theory are considered not only in the abstract plane, but in the context of contemporary, keen, topical socio-political challenges. Namely the nature of current social crises, conflicts of legitimation of the contemporary state, the morality of power, the effect of innovations etc. The book has become not only one of the classical samples of Marxism analysis, but it was recognized significant contribution to contemporary social theory.

Keywords: Habermas, reconsrtuction of historical materialism, legitimation, social theory, crisis, late capitalism.